

Textkritische Bemerkungen zum Kauṭīliya Arthaśāstra.

Von

Julius Jolly.

Da das Verständnis des Kauṭīliya Arthaśāstra in hohem Grade durch die Fehlerhaftigkeit, z. T. auch Unvollständigkeit der an und für sich sehr verdienstlichen, aber nur auf einer einzigen Handschrift beruhenden Textausgabe von Shama Sastri beeinträchtigt wird, so sollen im Nachstehenden die wichtigeren Varianten zusammen- 5
gestellt werden, die in den Hss., besonders in der Münchener Hs. 335, und in den zahlreichen Zitaten der verschiedenen aus dem K. A. schöpfenden Autoren enthalten sind. Besonders beachtenswerte oder unbedingt dem gedruckten Text überlegene Lesarten sind durch einen Stern (*) hervorgehoben. 10

Abkürzungen:

- A = The Arthasastra of Kauṭilya ed. by R. Shama Sastri. Mysore 1909.
- B = Nr. 335 der Münchener Sanskrit-Handschriften, vgl. darüber meinen Katalog (1912), sowie So und Vallauri. 15
- Bh = Bhaṭṭasvāmin, Kommentar zu K. A. II. 7—36, nach den Anführungen bei So und Shama Sastri.
- C = Nr. 334 der Münchener Sanskrit-Handschriften, vgl. So und Vallauri.
- Go = Govindarāja, Kommentar zu Manu VII, nach der Ausgabe 20
von Mandlik, Bombay 1886.
- K = Kāmandakīya Nītisāra, in Trivandrum Sanskrit Series, Trivandrum 1912. Viele der Parallelstellen in K, adh. I sind zitiert bei Vallauri.
- K. A. = Kauṭīliya Arthaśāstra. 25
- Kṣ. = Kṣīrasvāmin, Kommentar zu Amarakoṣa, nach den Anführungen bei Aufrecht ZDMG. 28, 104 f.
- Ku = Kullūka, Kommentar zu Manu VII, nach Mandlik.
- Me = Medhātithi, Kommentar zu Manu VII, nach Mandlik.
- P. T. = Pañcatantra. 30

- S = Somadeva, Nītivākyaṃṛta, nach den Anführungen ZDMG. 69, 369—378 und bei Vallauri.
- Ś = Śaṃkarārya, Kommentar zu Nītisāra, gedruckt in K. Zitate aus dem K. A. finden sich in K auf Seite 5. 6. 25. 26. 31. 53. 54. 56. 65. 77. 82. 86. 115. 120. 140. 147. 151. 154. 157. 158. 160. 162. 163. 170. 173. 176. 184. 185. 194. 207. 214. 226. 227. 236. 248. 266. 267. 269. 270. 281. 298. 302. 304. 306.
- So = Sorabji, Some Notes on the Adhyaksha-Pracāra. Allahabad 1914. (Würzb. Diss.)
- 10 T = Tantrākhyāyika, nach den Anführungen bei Hertel WZKM. XXIV, 417 f.
- U = Upādhyāyanirapekṣānusāriṇī Ṭikā in R. Mitras Ausgabe des Nītisāra (Calc. 1861). Die Zitate aus dem K. A. in U sind gesammelt von Hillebrandt, Üb. d. Kauṭ. 5—7.
- 15 Vallauri = M. Vallauri, Il I Adhikaraṇa dell' Arthaśāstra di Kauṭīliya. Rivista degli studi Or. VI, 1317—82 (1915).

Nächst der Hs. 335 ist K als direkte Bearbeitung des K. A. besonders ergiebig an Textverbesserungen, noch mehr vielleicht die erklärenden Zitate aus dem K. A. in den Kommentaren zu K, besonders in dem Kommentar des Śaṃkarārya. Auch S liest sich oft ganz wie eine freie Bearbeitung des K. A. Interessant sind auch die meist kürzeren Zitate im Pañcatantra-Tantrākhyāyika, z. T. durch sehr großen Umfang ausgezeichnet die Zitate in den älteren Kommentaren zu Manu. Wenig Ausbeute an beachtenswerten Varianten liefern die bisher bekannten gelegentlichen Anführungen in den sonstigen Kommentaren etc. und in den Dramen¹⁾, doch können ja auch Bestätigungen der überlieferten Lesart von Wert sein.

Adhikaraṇa I.

- S. 1, Z. 1. कौटलीयं B f. कौटिलीयं, ebenso stets कौटल्यः f. 30 कौटल्यः. Vgl. über diese Namensform Jacobi SBBAW. 1911, 842; Winternitz DLZ. 1914, 2430. — 6. *प्रस्तावितानि B f. प्रस्थापितानि. व und प wechseln häufig in den Hss. des K. A. प्रायस्तानि C f. प्रायश्स्तानि. — 14. *प्रथममधिकरणम् B f. प्रथमाधिः.

1) Bez. des MR (vgl. GN. 1916, 353) weist mich Hillebrandt auch auf MR 196 Nr. 167 hin, wo eine Umschreibung von K. A. 10, 4 vorliegt: क्रिया हि द्रव्यं विनयति नाद्रव्यम् |, sowie auf MR 112, 8 ff., wo das अमात्यवसनं गरीय इति usw. K. A. 320, 3 näher erläutert wird. Doch handelt es sich hier nicht um wörtliche Zitate.

Vgl. u. द्वितीयम्, तृतीयम् usw. — 16. *संनिधातृनिचयकर्म । B f. सन्निधातृचेयकर्म । °चेयकर्म auch 57, 8; 59, 12. Vgl. aber 17, 7 निचयकर्मसु; 59, 8 निचयाननुतिष्ठत्.

2, 1. *अक्षपटले zu lesen, wie 65, 10; 62, 9.10. B hat अक्ष-
पाले. — 5. *पण्याध्यक्षः । कुण्याध्यक्षः । आयुधा° auch B, s. Druck-
fehlerverzeichnis in A. — 8. गवाध्यक्षः B f. गोऽध्यक्षः, doch in
II, 29 hat auch B गोऽध्यक्षः. — 18. *धर्म° B f. घर्म° (Druckfehler).

3, 15. *°चिन्ता ॥ B. Das Kompositum ist hier zu Ende,
vgl. 276, 14. — 16. *°हेतवः प्रकृतीनाम् । सामवायिक° B. Vgl.
den Inhalt von VII, 5. 10

5, 1. *°फल्गु° B f. °गुल्फ° (Druckfehler). — 2. *°संहतव्यूह-
व्यूहनम् । B f. °संहतव्यूहनम् । Vgl. 375, 17. — 3. *दशममधिक-
रणम् ॥ BC. — 4. *सङ्घवृत्त° BC f. संवृत्त° (Druckfehler). —
15—6, 1. *॥ शास्त्रसमुद्देशः पञ्च° B. In A ist शास्त्रसमुद्देशः falsch
zum Vorausgehenden gezogen. 15

6, 8. आन्वीक्षिकी BK f. आन्वीक्षकी. — 14. *प्रतिबद्धा B f.
प्रतिबन्धा.

7, 10. *शिक्षा BKS f. शीक्षा. — 17. *वाणिज्या B f. वणिज्या.

8, 6. °रखे वासो B f. °रण्यवासो. — Es ist *शौचम् । सर्वे-
षामहिंसा zu lesen und das in A eingeklammerte zweite शौचम् in 20
Z. 7 nicht zu beanstanden, da mit सर्वेषाम् ein neuer Satz über die
allen आश्रम gemeinsamen Pflichten beginnt, vgl. K 2, 32 अहिंसा
. . . सामान्यो धर्म उच्यते ॥ und Viṣṇusmṛti 2, 16 अहिंसा . . .
धर्मः सामान्य उच्यते ॥. — 16. *वाणिज्या BS f. वणिज्या.

9, 3. वर्धितस्य तीर्थप्रतिपादनी T, वर्धिततीर्थव्ययप्रतिपत्तिः U 25
f. वृद्धस्य तीर्थेषु प्रतिपादनी.

10, 5. °तत्त्वाभिनिवेशविद्या इति बुद्धिगुणाः । S f. °तत्त्वाभि-
निविष्ट° . . . नेतरम् । — 11.12. *दारकर्म चास्य B. — 19.20. यो-
गादात्मविद्यासामर्थ्यम् ॥ B f. योगादात्मवत्तेति विद्यासामर्थ्यम् ॥.

12, 11. स्वप्नं लौल्य° B f. स्वप्नलौल्य°. — 15.16. *°कामानामा- 30
त्मानम् BS.

14, 8. सर्वमपगृह्य B. — 11. *०कर्मा कर्मसु B f. ०कर्माकर्मसु.

15, 7. चाप्यतः परिरक्षेत B. — 15. यौगपद्यात् B f. अथौ-
गपद्यात्.

16, 2. *शास्त्रानुगतं B f. शास्त्रानुगमं. — 7. *शोधयेत् । §
5 f. शौचयेत् । — 9. अपक्षिपेत् । B f. अवक्षिपेत् । स fehlt §. —
10. कुलीनम् § f. तत्कुलीनम्. — 11. *०मीपपादिकं B, ०मीपायिकं
§ f. ०मीपवादिकं. — 14. ०सत्प्रग्रहेणापक्षिप्तं B, ०सत्प्रग्रहणीपक्षिप्तं
§ f. ०सत्प्रग्रहेणावक्षिप्तं. सत्रिभिः पूर्वमेकैकम् §. — 15. राजविना-
शाय B § f. ०विनाशनाय. — 19. *ते भविष्यतीति § f. भविष्यतीति.

10 17, 2. कापटिकश्चात्र § f. कापटिकच्छात्रः. — 4. *सहसैनं § f.
साध्वेनं. *प्रतिपादयामः § f. प्रतिपादयिष्यामः. Vgl. 16, 11.

18, 7—19, 12. Die Anführungen dieser Stelle mit interessanten
Varianten bei MeKu sind gedruckt bei Vallauri. Ähnlich Go zu
M. 7, 154: कार्पटिकोदाखितगृहपतिवैदेहकतापसव्यञ्जनात्मकम् . . . ।
15 तत्र परममर्विहृष्टच्छात्रः कार्पटिकव्यञ्जनस्तं वृत्त्यर्थिनं मत्वा अर्थमाना-
भ्यां स्वीकृत्य अन्यपूर्ववत् *रहसि राजा ब्रूयात्तं च (? त्वं च यस्य
दुर्वृत्तं?) पश्यसि तत्तदानीमेवमपि वक्तव्यमिति । प्रब्रज्यारूढपतित *उदा-
खितव्यञ्जनस्तं प्रज्ञाशौचयुक्तं वृत्त्यर्थिनं ज्ञात्वा *रहसि राजा तं ब्रूयात् ।
त्वं च *सर्वाङ्गीत्पादनयोग्यायां भुवन्तेवासिकर्म कुरु ततश्च भूमिरात्म-
20 नो ऽन्येषां च तत्प्रयुक्तानां प्रब्रजितानामस्सदर्थं यथेष्टमाहाराच्छाद-
नादि *देहीति ब्रूयात् । कर्षकः क्षीणवृत्तिः प्रज्ञाशौचोपेतो गृहपति-
व्यञ्जनस्तं पूर्ववदुक्त्वा यथोक्तायां भूमौ कृषिं कारयेत् । शिष्टं पूर्ववत् ।
. . . वाणिजकः क्षीणवृत्तिः शौचप्रज्ञान्वितो वैदेहकव्यञ्जनस्तं पूर्ववदुक्त्वा
उत्तरूपायां भूमौ वाणिजकर्म कारयेत् । मुण्डो जटिलो वा वृत्तिका-
25 मस्तापसव्यञ्जनः पूर्ववद्राजाज्ञया नगरसमीपे अतिबहुमुण्डजटिलान्त-
रकपटशिष्टमैत्रितैस्तापस्यं कुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशमिङ्गु-
दबदरादिमुष्टिमश्नीयेत् । रहसि तु यथेष्टमाहारं *राजार्पितं भुञ्जीत ।
लोके *चाखातीतानागस्तज्ञं (०ज्ञत्वं?) तदन्तेवासिनः ख्यापयेयुः । तथायं
लीकानां *लाभपूजाचीरोपद्रवादि व्यादिशेत् । तद्राजप्रयुक्ताः कृत्स्न-

चारिणः *सत्त्वाभिधाचित्वजननार्थं *संपादयेयुः । एवं च *सकलजनोप-
संजाताश्चासनया सर्व एव कार्याकार्यं संसिद्धिविजिज्ञासवस्तमागत्य
*पुच्छन्ति । — 18, 15. *वेषेण B, *वृत्तेन Me f. दोषेण. — 19, 12.
*संपादयेयुः । BGoMe f. संवादयेयुः ।

20, 3. *०धर्मं BMe f. ०धर्म०. निमित्तज्ञानं चाधीयानाः Me. — 5
4. *। संसर्गविद्या वा । B. — 12. ०न्तर्वेशिक० Me f. ०न्तर्वेशिक०. Vgl.
die Varianten zu den 18 tirtha bei Hillebrandt ZDMG. 70, 46. —
12. 13. ०कार्तान्तिक० B f. कार्मान्तिक०.

21, 2. *०जडान्य० B f. ०जलान्य०. — 8. *गीतपाद्यवाद्य० B f.
०गीतवाद्य०. — 19. *०वञ्चकाः । B f. ०षण्डकाः । 10

22, 3—6. Vgl. die südindische Glosse p. 310 meiner Manu-
Ausgabe zu M. 7, 154: वने *वनचराः कार्या ग्रामे ग्रामणिकादयः ।
*परप्रवृत्तिज्ञानार्थं शोभ्राश्चारपरंपराः ॥ परस्य *चैते बोद्धव्यास्तादृशी-
रेव तादृशाः । चारसंचारिणः संस्था *गूढाश्च गूढसञ्चिताः ॥ *वनचराः
und *चैते f. वनचरैः und चैके auch B. — 8. परोपसर्प० B. — 15
12. Das गूढपुरुषप्रणिधिः ist hier zu streichen, es gehört nach B
zur Unterschrift 22, 9. 10.

23, 3. *योगक्षेमवहाश्च auch B. — 8. *किंवदन्तीं B f. किंवदन्तीं
(Druckfehler). — 14. *अतुष्टान् B f. अतुष्टात्.

24, 7. *पक्षरक्षणं B f. ०पक्षरणं (Druckfehler). — 14. कुल्लिरन्त- 20
र्हितः B, सकुल्लैर० Me, तुल्यमानान्निराकृतः K f. तुल्लैरन्तर्हितः AT. —
14. 15. *कारादिन्यस्तः B f. काराभि०. परोक्त० B f. परोक्त०, vgl.
परोक्तदण्ड 149, 19. *सर्वस्वमाहारितो BMe f. सर्वसमा०. —
18. 19. *सर्वाधिकरणस्थः साहसोपचितार्थः B f. सर्वा०, सहसो०.
Das Komma ist falsch, da das सर्वा० eine Ergänzung braucht. 25
साहस scheint auf Erpressungen zu gehen, सहसा auf rasch an-
gehäuften Schätzen. Me liest सर्वाधिकारस्थः सहसोपपादितार्थः. *तत्कु-
लीनोपाशंसुः BT f. तत्कुलीनो वाशंसुः.

25, 4. ह्योमेनासंतुष्ट Me f. भोगेना०. — 25, 6—18 wird von
Ś zu K 18, 39 ohne Quellenangabe zitiert mit folgenden Varianten: 30
7. तत्तत् f. तत्सर्वं. 8. प्रतिहन्तु० f. प्रतिहस्ति०. 10. *भीतः f. लीनः.

- तत्र पुरा क्रोधविषम्. 15. *तत्र गम्यताम् f. स सेव्यताम्. Vgl. 25, 12, 18. Das viermalige उपजापयेत् in 9. 12. 15. 19 fehlt in Ś.
- 26, 8. *०रक्षांश्चिन्तयेत् । B. — 18. प्रमोद° B f. प्रमाद°.
- 27, 1. वा मत्तो वा भिनत्ति मन्त्रम् । S f. ऽवमतो . . . भिनत्ति । — 10. 11. *निश्चयः, *निश्चितस्य बलाधानं S, निश्चयो वा अवधानम् U f. निश्चयबलाधानम्. — 13. *न किंचिद् BK 12, 31 f. न किंचिद्. — 15. *पाराशराः । B f. पाराशरः । — 17. *। ते यथा B f. ते । यथा.
- 28, 4. *मन्त्रवृद्धिं B f. मन्त्रबुद्धिं. — 5. 6. एतत्तिभिश्चतुर्भिर्वा मन्त्रयेत् । Ś f. मन्त्रिभि° . . . मन्त्रयेत् । — 19. *हेतुभिश्चैकैकं मतं प्रविशेद्विद्वान् । U f. हेतु° . . . विद्यात् ।
- 29, 1. *न तैः सह मन्त्रयेत येषां पक्षेष्वपकुर्यात् । S f. न . . . अपकुर्यात् । तेषां च रक्ष्येषामपकुर्यात् । B f. तेषां . . . अपकुर्यात् । — 10. *मन्त्रिपरिषद् B f. मन्त्र°.
- 30, 5. शासनहारकः । Ś. — 7. स वक्ष्यत्येवं U f. परस्स वक्ष्यत्येवं. वक्ष्यत्येवं auch B. प्रतिवाक्यमेवेति प्रतिसंधातव्यम् U f. प्रतिवाक्यमेवमतिसंधातव्यम्. — 12. दृष्टे । abzuteilen. — 14. *०मिष्टे ऽनुसरणं B f. ०मिष्टेषु स्वरणं. — 15. दूतमुखेन B f. दूतमुखा. — 16. ०यतेष्वपि BK f. ०दृतेष्वपि. Auch in den Zitaten schwankt die Lesart zwischen उद्यतेषु und उदृतेषु, vgl. über die ganze Stelle Hertel ZDMG. 70, 289—296. — 17. *ब्राह्मणाः । BS f. ब्राह्मणः । Vgl. die vorausgehenden Plurale.
- 31, 8. वा । abzuteilen. — 14. यात्राकारम° B f. यात्राकालम°. — 19. *बन्धुवधभयाद्विस्मृष्टो B f. बन्धुवधभयादपि विस्मृष्टो. Vgl. निनिष्पतेत् K 13, 22 (der Bote soll heimlich entweichen).
- 32, 13. हि राजपुत्रा जनकं भक्षयन्ति । Ś f. हि जनकभक्षा राजपुत्राः । A, हि राजपुत्रा जनकभक्षाः । Ks. — 16. *०वरोध° B f. ०परोध°.
- 33, 1. *कुर्यात् । तस्माद्° B. — 4. *। तस्मात्स्व° B.
- 34, 2. 3. येनार्थजातेनोपदिश्यते तत्तदा दूषयति एवमसंस्कृत-बुद्धयो यद्यदुच्यन्ते तत्प्रथमं गृह्णन्ति । Me f. येन . . . ०भिजानाति ।

— 14. 15. पखबिम्बो B f. पाखं डिम्बो. Vallauri vermutet: पो-
गण्डः डिम्बो. Man könnte auch an पाण्डः डिम्बो (ein Impotenter
oder ein Kind) denken.

35, 1. Für यद्येकपुत्रः vermutet Hillebrandt ZDMG. 70, 41
यद्यपुत्रः. Doch erscheint एकपुत्र im gleichen Kapitel noch zweimal 5
(35, 4 und 34, 13) und बहूपुत्र einmal (34, 14). — 3. *कुल्य° B
f. तुल्य°. — 7. ज्येष्ठभागिति B f. ज्येष्ठभागी तु. Vielleicht ist ज्येष्ठ-
भागस्तु zu lesen, analog dem vorangehenden ऐश्वर्यं. — 12. *वर्तेत ।
B f. वर्तेत ohne Interpunktion.

36, 1. *कोश° B f. को° (Druckfehler). — 4. *सङ्घ° B. — 10
6. *पहरेत् B f. वहरेत् — 15. *मुख्य° B f. मुक्थ° (Druck-
fehler).

37, 13. *पश्चिमा B f. पश्चिमाः. — 18. हिरण्यप्रग्रह° B f.
हिरण्यप्रतिग्रह°.

38, 1. *पत्तसंप्रेषणेन B. — 12. *अष्टम B. — 15. *प्रविभज्य 15
B f. प्रतिविभज्य.

39, 5. *वाभिजायते ॥ B f. वा विजायते ॥.

40, 12. *कनकवारिणा B f. करकवारिणा. — 13. Für °क्षीपे
hat die Parallelstelle 424, 5 °क्षीपे. Vallauri konjiziert °क्षीणे.
Vielleicht ist °क्षीवे zu lesen, von अक्षीव Hyperanthera Moringa, da 20
प und व oft wechseln und andere Pflanzennamen vorausgehen. —
14. गुप्तानि सर्वाणि विषाणि न प्रसरन्ति । U f. गुप्तं . . . प्रस-
हन्ते । — 15. *सर्गः B f. °सर्गः. Auch Charpentier (Kuhn-Fest-
schrift, S. 283) vermutet °सर्गः. A fügt in Klammern bei: [र्गा-
स्सर्पान्भक्षयन्ति?], doch hat auch K 7, 14 den Singular: °सर्गान्न, 25
v. l. °सर्गे न.

41, 12. काशीराजम् । B f. काशि°. — 13. 14. *जालूधम् B
f. जालूधम्. *वेण्यां BKMe f. वेण्या°. — 16. बाह्यदासीभिरन्तः-
पुरदासीनां प्रतिषेधयेत् । Me f. बाह्याभिश्च दासीभिः प्रतिषेधयेत् ।
— 17. °संस्थाभ्याम् । B.

30

43, 14. पङ्कलोपदेहता B f. पाकलोप°. Nach K 7, 24 मल-

पङ्कीपदिग्धता ist vielleicht zu lesen: *पङ्कमलोपदेहता. — 17. *बाह्य-
विप्रेक्षणमावेगः स्वकर्मणि S f. वाक्यविप्रेक्षणमावेशः कर्मणि. K 7, 25
hat आवेशो विग्निलोकनम् ॥.

44, 7. *शिल्पिनः । B. Es gehört zum Vorausgehenden. —
5 14. Vgl. K 7, 33 und 7, 30. Entweder ist mit Vallauri abzutheilen:
नावं चाप्तनाविकाधिष्ठिताम् ।, das dann zum vorhergehenden Satz
gehört; oder man verbessere: चानाप्तनाविकाधिष्ठिताम् und ziehe
dies zum Folgenden. °बद्धमापातवेग° B f. बद्धां वातवेग°. —
19. *°पराबाधभयं B f. °पराभाधभयं.

(Fortsetzung folgt.)